

Nr 10/1996

Frihet som smakar jord

Centerpartiet som frihetlig kraft
i välfärdsdebatten

Ola Spännar

Förord

Minnet är kort i politiken. Det finns en förmåga, hos alla parter, att i samhällsdebatten utgå i från att de problem som just nu står på dagordningen är nya och unika. När det gäller enskilda faktorer är det naturligtvis så. Men i den centrala diskussionen om vilka principer och värderingar som ska vara vägledande i beslutsfattandet finns det många matnyttiga argument att hämta från debatter i vår nutidshistoria. Kloka argument som fallit i glömska.

Avsikten med denna rapport är att lyfta fram sådana argument från en ovanligt vital period i svensk välfärdsdebatt: pensionsstriden under andra halvan av 1950-talet. Här ställdes tre principer för välfärdsbyggande mot varandra på ett tydligt sätt. Ett statligt system för pensionssparande ställdes mot linjen om kollektivavtalsbundet sparande samt den personliga frivilliglinjen. Att partiernas intagna positioner dessutom bryter mot den gängse bilden gör det inte mindre intressant.

Det visar sig att det är centerpartiet som stod för den personliga frivilliglinjen. Utöver att belysa de frihetliga argumenten som framförs under pensionsstriden, studeras i rapporten om dessa kan knytas till våra dagars politisk-filosofiska debatt inom den kommunitära skolan.

Rapporten är en något kortad version av den uppsats som Ola Spännar lagt fram vid statsvetenskapliga institutionen inom Uppsala universitet.

Stockholm i juni 1996

Dick Erixon

Projektledare

Innehåll

Välfärdens förnyelse.....	3
Startskottet.....	3
Frihetlig ådra	4
Kommunitära idéer	4
Pensionsstriden.....	5
Regeringen sprack.....	6
Centerpartiets individuella valfrihet	6
Högerns centralism.....	7
Folkpartiets vänsterposition	7
Själv är bäste dräng.....	8
Liberala idéer.....	8
Ambition att sänka skatterna	9
Den personliga äganderätten.....	9
Småskalighet – ett egenvärde	10
Icke av bröd allenast.....	11
Icke-materialism.....	11
Moraliska skyldigheter – inte bara rättigheter	13
Individen i ett sammanhang	15
En tredje väg.....	16
Tydlig självständighetsprincip.....	18
Centerlinjen konsekvent – de andra borgerliga svek	18
Individens frihet kräver småskalighet	18
Liberala verktyg – jordnära frihetsådra	18
Lycka är mer än pengar och rättigheter	19
Gemenskap – en tredje väg	20
Ryggradsideologi.....	20
Referenser.....	21

Välfärdens förnyelse

I dag förs en omfattande debatt om välfärdens förnyelse. Även om det finns stora åsiktsskillnader huruvida det är med vemod eller ej som vi nu – om inte annat så av ekonomiska skäl – får säga adjö till stora delar av den svenska välfärdsstaten. Mot bakgrund av detta förefaller det vara av intresse att gå tillbaka till tiden för starten på välfärdsstatens expansion för att söka kritiska argument som kan ha relevans i dagens diskussion.

En av de största ideologiska striderna i svensk politik var tjänstepensionsfrågan under senare hälften av femtiotalet. Den berörde den klassiska problematiken om var gränsen ska dras mellan vad som bör beslutas av den enskilda individen och vad som bör lösas genom offentligt beslutsfattande. Turbulensen kring denna fråga ledde till en allmän vitalisering av den ideologiska debatten i partierna och därigenom kan man säga att detta skede i svensk politik är intressant inte enbart för att studera vilka ståndpunkter partierna intog i pensionsfrågan utan även till hjälp för en mer allmän kartläggning av vilka värderingsgrunder som driver de politiska krafterna i vårt land.

Startskottet

ATP betecknas ofta som startskottet för den svenska välfärdsstaten. Visserligen hade välfärdssystemen vuxit till sig redan innan, till exempel genom barnbidragets införande på 40-talet, men det var först nu som de inkomstrelaterade principerna gjorde sitt intåg i folkhemmet.

Det parti som gick längst i sin kritik mot ATP var centerpartiet (Lewin, 1992). Meningsskiljaktigheterna gentemot den ditillsvarande regeringspartnern socialdemokraterna bedömdes som alltför stora och fundamentala för att koalitionen skulle kunna fortsätta (partiorganet *Svensk Politik* 10/1957). Detta resulterade i Sveriges hittills enda regeringsuppbrott direkt beroende på en välfärdsfråga. I folkomröstningen 1957 drev partiet en egen linje kallad "den personliga frivilliglinjen" och beskyllde både linje 3 – bakom vilken stod folkpartiet, högern och SAF – och linje 1 – uppbackad av SAP, LO och kommunisterna – för att vara kollektivistiska (Jonnergård, SvP 8/1957).

Samtidigt började partiet i början av 60-talet tala om miljöpolitik, syftande till betydelsen av icke-materiella värden. Trivselsamhället blev ett begrepp och formulerades i en riksdagsmotion 1962.

Genom en avläsning av centerpartiets ideologiska tillstånd under denna period kastas således ljus på en ytterst viktig episod i svensk samhällsutveckling. Dessutom finns det alltså dagsaktuella skäl för att titta närmare på den kritik som då framfördes.

Frihetlig ådra

Jag vill med den här uppsatsen uppmärksamma en, i mitt tycke, ofta förbisedd del av den svenska politiska idéhistorien. Nämligen frågan om vilka ideologiska grundvärderingar som låg bakom centerpartiets argumentation i tiden kring den stora ideologiska fejden kring tjänstepensionsfrågan. Varför var partiets kritik så skarp? Vilka var de principiella argumenten för utträde ur regeringen?

Jag vill titta närmare på resonemanget kring den personliga friheten som spelade en framträdande roll i debatten. Varifrån kom denna frihetliga ådra och hur förhöll sig centerpartiet till högern och folkpartiet, som i alla fall på papperet sade sig värna än mer om den enskildes autonomi.

Kommunitära idéer

Centerpartiet hävdade på den här tiden att de stod för en tredje väg, mellan socialism och ett "lätgå-system" enligt "den rena liberalismen" (Jonnergård, SvP 4b/1952). Som beskrivs ovan formulerade partiet även en miljöpolitik där man bland annat lyfte fram behovet av andliga, kulturella och etiska värden (Jonnergård, SvP 9/1962) samt talade om att individen inte bara har rättigheter i samhället utan också skyldigheter (Lindegren, SvP 4b/1952). Detta är resonemang som känns igen i den aktuella debatten kring kommunitarismen, en samhällsfilosofisk skola som växte fram i USA under 80-talet. Jag vill försöka mig på att göra en studie av förhållandet mellan dessa två fenomen.

Således ämnar jag studera centerpartiets ideologiska resonemang under den brytningspunkt i svensk politik, som ATP-striden innebar, utifrån två aspekter:

- 1) Frihetsargumenten och dess karaktär,
- 2) De mer kommunitära resonemangen om en tredje väg.

Det finns ett par problem med kommunitarismen som man bör ta hänsyn till i det här sammanhanget:

1) Trots att de hämtat mycket tankegods långt tillbaks i historien, till exempel från Aristoteles, är kommunitarismen som enhetlig rörelse betraktat en relativt ny företeelse och var inte ens påtänkt när ATP-striden utkämpades.

2) Det är en politisk filosofisk tankeskola som har sitt ursprung koncentrerat till USA och dess samhällssituation där den alltjämt har sin bas.

3) Resonemanget rör sig ofta på en hög abstraktionsnivå vilket gör det något komplicerat att dra paralleller till centerpartiets traditionellt mer jorna och sakpolitiska resonemang.

Källmaterialet avseende centerpartiets argumentation bygger på citat som huvudsakligen hämtats från ledare och artiklar av partiets ledande företrädare och debattörer, såsom partisekreteraren Gustaf Jonnergård, redaktören för *Politisk Tidskrift* Gunnar Söder, partiledaren Gunnar Hedlund, ungdomsförbundets ordföranden och förbundssekreterare Olof Johnsson och Fritz Magnusson.

Pensionsstriden

Efterkrigsåren blev en tid av ekonomisk uppgång för Sverige. "Fattig-Sverige hade blivit Välstånd-Sverige" (Lewin, 1992). Frågan om vad man skulle använda det nya välståndet till och hur det skulle fördelas blev aktuell. Det var mot denna bakgrund som det bedömdes som nödvändigt med en pensionsreform. 1947 tillsattes en statlig utredning som skulle titta på frågan och då beakta de krav som restes, främst från fackligt håll, på bättre åldersskydd eftersom inkomstbortfallet vid pensionering sågs som alltför stort i förhållande till den stigande levnadsstandarden under den aktiva tiden (Hadenius, 1993).

Partierna var överens om att folkpensionerna borde höjas men oense om huruvida det utöver detta borde införas en obligatorisk pensionsförsäkring. 1956 tillsattes en pensionsberedning som skulle arbeta fram ett förslag. Centerpartiets representant Georg Carlsson i Arla reserverade sig mot majoritetens förslag om ett lagstadgat allomfattande och obligatorisk pensionsförsäkringssystem till förmån för en kraftig folkpensionshöjning och därutöver frivillighet angående tecknandet av en tilläggs pension. Högern, folkpartiet och

SAF reserverade sig också mot huvudförslaget. Deras linje var höjd folkpension kombinerat med överenskommelser genom avtal mellan arbetsmarknadens parter om tilläggspension.

Regeringen sprack

Dessa tre ståndpunkter ställdes den 13 oktober 1957 mot varandra i en folkomröstning som fick följande resultat: linje 1 (SAP, LO och kommunisterna) fick 45,8 %, linje 2 kallad "den personliga frivilliglinjen" (centerpartiet) fick 15,0 % och linje 3 fick 35,3 %. Den egendomliga situationen uppstod att alla tre parterna utropade sig till segrare. Linje 1, eftersom de hade vunnit procentuellt sett. Linje 2 eftersom resultatet var ett stort framsteg för centerpartiet jämfört med 9,4 % i valet 1956. Linje 3, därför att de ansåg att de båda – som de såg det – frivilliga linjerna 2 och 3 hade fått absolut majoritet.

Statsminister Erlander meddelade dock att resultatet skulle föranleda en proposition baserad på linje 1. Detta kunde inte centerpartiet, som varit koalitionspartner till socialdemokraterna, godta och de avgick följaktligen ur regeringen vilket resulterade i att en rent socialdemokratisk regering tillträdde den sista oktober samma år (Larsson, 1980).

Frågan var dock ännu inte avgjord och framför allt folkpartiet ville få en borgerlig enighet till stånd. De acceperade nu en lagbunden tilläggspension men med möjlighet att utträda ur systemet. Centerpartiet sade nej till denna invit. I en riksdagsdebatt den 23 april 1958 konstaterade Hedlund att högern nu hade närmat sig linje 2, vilket var bra men för sent, och folkpartiet hade gått över till linje 1 eftersom de gick med på en lagbundenhet (Molin, 1965).

Centerpartiets individuella valfrihet

Individens frihet spelade en viktig roll för centerpartiet i fråga om pensionerna. Visserligen talade man om att man med sin linje ville förena frihet och trygghet "två grundläggande värden för den enskilda människan", men i den långa och intensiva debatten kring frågan var det dock just valfriheten som betonades mest.

Konkret innebar det att "samhället skall sörja för en god grundtrygghet. Därutöver skall den enskilde medborgaren själv få välja om hon vill teckna en frivillig tilläggspension eller söka göra upp med sin arbetsgivare om en tilläggspension, spara i ett eget hem eller i en rörelse eller spara på annat sätt" (Hedlund i riksdagen, ref i SvP 5/1958).

Så här i efterhand får man lätt intryck av att inte bara centerpartiet utan även högern konsekvent stod för en frivillighetslinje (se t ex *Partierna och den stora staten*, Uddhammar 1993). Det är dock ingenting som centerpartisterna från den tiden torde hålla med om. Mycket krut lades nämligen just på att peka på den kollektivism som man ansåg att linje 3 stod för.

Ett exempel: "Högern och folkpartiet säger visserligen att deras linje ger en viss frihet. Det är riktigt. Det ger frihet för kollektivet att bestämma över den enskilde" (Söder, i idétidskriften *Politisk Tidskrift* 1/1957-58). I den centerpartistiska retoriken är skillnaden mellan deras linje och de två andra betydligt större än mellan 1:an och 3:an sinsemellan. Dessa två linjer, sade man, "representerar tillsammans tvångslinjen". Linje 1 vill att staten ska bestämma och linje 3 vill att fackföreningarna ska göra det, medans linje 2 "den personliga frivillighetslinjen, vill att Du själv skall få bestämma" (Jonnergård, SvP 9/1957).

Att folkpartiet och högern talade om frivillighet var enligt centerpartiet att driva med väljarna, "det är inget annat än en falsk varubeteckning" (Jonnergård, SvP 5/1957).

Man konstaterade att om skiljelinjen mellan borgerlighet och socialism utgörs av synen på enskilt ägande och enskilt initiativ så "kan man hävda att där var centerpartiet det enda borgerliga". Högern och folkpartiet däremot, sade man, skulle inte ha skilt ut sig om de "stoppats i socialdemokraternas påse för regleringssocialism" (Magnusson, PT okt 1959).

Högerns centralism

Att högern drev en kollektivistisk linje sågs faktiskt inte som något direkt överraskande. "Dess gamla strävan efter att gynna de större företagsenheterna och verka för deras och de stora kapitalsammanslutningarnas expansion går klart och tydligt igen."

Konservatismen innebär, menade man, att hålla fast vid det gamla. Eftersom de dittillsvarande tjänstepensionerna mestadels tillkommit genom avtalsuppgörelser "är det därför konsekvent [av högern] om det får bli vid detta gamla system" (Söder, PT 3/1957-58).

Folkpartiets vänsterposition

Folkpartiets inställning var mer underlig, tyckte man. De bedömdes ha övergett liberalismens principer. Folkpartiets linje "innebär ett

statligt infösande av alla löntagare i ett inkomstgraderat tilläggspensioneringssystem". Detta ansåg man vara en "statlig dirigism över individen" som är "mycket nära släkt med socialismen – och naturligtvis är inte folkpartiet något liberalt parti i sin ståndpunkt i pensionsfrågan".

Den folkpartistiska pressen, sade man, angrep centerpartiet för att stå för "en kall egoism" och för att ha "placerat sig längst ut på högra flygeln". Detta tillbakavisas med att det är folkpartiet som har intagit en "vänsterposition" och att centerpartiets principer om att förena frihet och trygghet, alltså en centerposition i fråga om statens ingripande, konsekvent har tillvaratagits (Jonnergård, PT 7/1957-58).

Själv är bäste dräng

Man kan således konstatera att centerpartiet ansåg sig vara de enda som i realiteten stod för individens frihet. Båda de andra linjerna dömdes ut som kollektivistiska. Detta alltså trots att partiet alltså ansåg sig stå i mitten av höger/vänster-skalan. Med tanke på detta är det inte så underligt att man fann åsiktsklyftan gentemot socialdemokraterna alltför stor för att en fortsatt koalition skulle vara möjlig.

Liberala idéer

Flera klassiskt liberala grundsatser framträder tydligt i centerpartiets resonemang under den här perioden. En sådan berör näringslivspolitikerna där man tydligt slår fast att företagsamheten bör vila på grundvalen av enskilt initiativ och fri företagsamhet (Lindegren, SvP 4b/1952). Ett statsägt eller statsdirigerat näringsliv sågs som handikappat i jämförelse med det privata och bör förekomma endast i undantagsfall (Larsson, 1980).

Det görs också klart att, trots uttalad tveksamhet om huruvida begreppen borgerlighet och socialism är relevanta eller "kvarlevor från en äldre tid", så hör centerpartiet till den trepartigrupp (d v s de borgerliga) som vill ha "mindre makt åt staten och följaktligen mer makt åt de enskilda individerna". Partiet är emot socialisering av produktionsmedlen och "vill inte reglera samhällslivet för regleringens egen skull" utan bara om det är absolut nödvändigt för att ge människor en god levnadsstandard (Lindegren, SvP 3/1952).

Socialisering skulle innebära sämre effektivitet och minskad personlig frihet. Bedömningen var att detta även var svenska folkets mening i gemen (Jonnergård, 1985).

I början av sextiotalet tyckte man sig se vissa tecken på att "socialdemokratin söker vakna upp ur sin drömvärld" men trots att det var glädjande om de nu "närmar sig verkligheten" tycktes huvudtanken alltjämt vara att "allt blir bäst när staten får bestämma mest" och således var deras "nya dirigism [...] inte så mycket bättre än deras gamla socialiseringstanke" (Jonnergård, SvP 1/1960).

Växlingar i inkomster mellan människor är naturliga, konstaterade man, därför var det "oriktigt att foga in alla under samma kollektiva mall", i stället för att låta även lösningarna vara individuella. "Socialdemokratin kan inte se någon annan väg än kollektivets" och därför föreligger i relationen centerpartiet - socialdemokraterna "en väsentlig skillnad i grundåskådning" (Söder, PT mars 1959).

Begreppet valfrihet som, enligt centerpartiet, för socialdemokratin inte var någonting annat än "valmöjligheter i fråga om konsumtionsvaror och fritidssysselsättningar" var för centerpartiet "någonting mycket mer, d v s rätt för individen att så långt som möjligt bestämma själv över sin tillvaro" (Jonnergård, PT sept 1962).

Ambition att sänka skatterna

Att sänka skatter låg också högt på prioriteringslistan. Partiledaren Gunnar Hedlund sade angående partiets linje: "För bondeförbundets del vill jag slå fast att vi går in för en sänkning av skatterna undan för undan, så snart förutsättningar yppas härför" (Jonnergård, 1985). På en valaffisch från 1954 hävdar man att när den statliga ekonomin nu stabiliserats var det dags för en skattesänkning (Larsson, 1980).

Den offentliga sektorn betraktades på sätt och vis som ett nödvändigt ont. Den behövs men måste begränsas. Innehållet är för centerpartiet viktigare än omfånget, sade man, medan tvärt om gäller för de socialistiska partierna. Även om man ska vara öppen för förändringar så fanns det, resonerar partiet, nu när samhällets andel av produktionsresultatet började närma sig hälften (snarare drygt 30% 1960, jfr 1992: drygt 70% enl SOU 1993:16) anledning att fundera över om inte gränsen för kollektivhushållningen var nådd (Magnusson, PT nov 1960).

Den personliga äganderätten

Den personliga äganderätten ansågs som central och därför fick det nu vara stopp för den statliga expansionen så att "människorna även i morgondagens samhälle har kvar möjligheten att äga" (Jonsson, SvP 9/1960).

Varför var den då så viktig? Svaret hade man givit redan 1924 där man i valprogrammet slog fast att "äganderätten är den säkraste grundvalen för trevnad och välbefinnande för vårt folk och för produktionens vidmakthållande och höjande" (Jonnergård, 1985b).

Individen bör, enligt partiet, alltid vara utgångspunkten, och man kritiserar socialisterna för att hålla fast vid att "kärleken till att kollektivet – inte individerna – är vägen till framsteg" (Söder, PT 3/1957-58). Därför är det viktigt att dra en gräns mellan stat och individ, en gränsdragning som socialisterna följaktligen inte ser behovet av (Magnusson, PT sept 1960).

Här är det helt klart att det principiellt rätta med individens frihet inte gick att kompromissa om. Det personliga ägandet sågs som angeläget och kanske är det helt naturligt eftersom partiets målgrupp och rekryteringsbas till stor del utgjordes av lantbrukare och andra småföretagare. Sveriges bönder har ju, i jämförelse med andra länder där livegenskap varit vanligt, under lång tid varit relativt fria och självständiga. Måhända har detta spelat en roll i forordet av denna frihetliga syn på individen.

Som titeln på uppsatsen flaggar för kan det vara relevant att tala om en slags självständighetsmoral som inte i första hand är något importerat, intellektuellt konstruerat tanke-system utan så att säga sprunget ur folkdjupet. Principen om sparsamhet med statens medel till exempel kan härledas till böndernas urgamla motstånd mot herrarnas vilja att spendera deras skattemedel (Uddhammar, 1993b).

Småskalighet – ett egenvärde

Att socialismen ansågs vara ett hinder för den enskildes autonomi är alltså klart men för att individen skall få verklig frihet räcker det dock inte, hävdade man, med att släppa allting fritt. Det önskvärda breda personliga ägandet får "talet om egendomsägande demokrati till trots, ringa livsluft i den ekonomiska liberalismens hägn" eftersom även denna liberalism ansågs föra med sig en centralisering där "såväl makten som kapitalet dirigeras av storföretagen och finansvärlden" (Magnusson, PT 3/1957-58)

Den hårt drivna ekonomiska liberalismen hos högern verkade alltså, enligt centerpartisterna, slå över i sin motsats. Man talade till och med om att man inom storfinansens kretsar lätt "faller in i socialistiska tankebanor" (Magnusson, PT feb 1962). Den förfäktade likheten mellan statlig och privat maktkoncentration kan belysas med ännu ett citat: "genomförd socialisering är inget annat än en statskapitalism" (Jonnergård, PT dec 1959). En välkänd högerprincip, *d v s kapitalism*, buntas alltså ihop med socialism och innebar för centerpartiet således ett hinder för individens frihet.

De fria ekonomiska krafterna litar inte på sig själva, menade man, utan söker varje tillfälle att sätta sig ur spel genom monopolbildningar och annat. Eftersom centerpartiet sade sig vara mot all form av koncentration kunde man därför tala om att partiet "tillmäter småföretagsamheten ett egenvärde" (Magnusson, PT mars 1960).

"Centerlinjen är en individualistisk idé" och kräver därför, påstod man, "många individualiserade typer" och "olika företagsformer, med staten som hjälpare och ej som kommandant" (Jonäng, PT 8/1957-58).

Icke av bröd allenast

Icke-materialism

Partiledaren Gunnar Hedlund undrade på centerstämman 1960 om inte "den självfallet sunda strävan att förbättra levnadsförhållandena hade blivit något ensidigt och utvecklats till en standardjakt utan tanke på att det också finns andra värden än de som kan mätas i pengar" (ref i SvP 7/1960). Detta var idéer som började sticka fram i den centerpartistiska argumentationen i början av 60-talet och resulterade i en omfattande miljömotion i riksdagen 1962.

"Människan lever inte av bröd allenast", sade man, "hon revolterar mot rollen som en kugge i ett ekonomiskt maskineri." "Det är hög tid att tänka om", ett samhälle måste skapas där "människorna i största möjliga utsträckning känner att de har någonting att leva för" (Jonnergård, SvP 3/1962).

Kommunitärerna för ett liknande resonemang angående livskvalitet. Charles Murray, amerikansk socialforskare, säger: "Jag kan använda pengar för att köpa mat åt dig eller någonstans för dig att bo. Men jag kan inte använda pengar för att köpa dig självkänsla" (Uddhammar, 1993). Amitai Etzioni, amerikansk sociolog, författare

och grundare av *The Communitarian Movement*, talar om kommunitarismen som den andra miljörelsen. Med den första åsyftas då den som värnar om naturen och med den andra menas den som uppmärksammar den sociala miljön.

För att skapa ett tryggt samhälle där människor bryr sig om varandra bör välfärdsstaten släppa ifrån sig vissa tjänster som den nu innehar till människor själva. Han pekar på ett exempel där man i staten Seattle upptäckte att kostnaderna för ett ambulanssystem som inom livsnödvändiga fyra minuter skulle kunna hjälpa personer som drabbas av en hjärtattack till sjukhus var oöverstigliga. Istället utbildade man ca 400 000 personer i hur man får igång hjärtverksamheten igen, vilket inte bara sparade pengar utan framför allt bidrog till att skapa ett medborgerligt klimat där människor undsätter varandra (*Moderna Tider*, 1995).

När centerpartiet i sin argumentation betonade vikten av att människor känner att de har en uppgift i samhället, att de "inte bara har någonting att leva av, utan också för", (SvP 9/1962) är de inne på samma spår.

Det faktum att initiativet i de här frågorna kom från centerpartiet var inte någon tillfällighet, menade man. "Både för partier som står på socialismens-marxismens grund och har anknytning till dess materialistiska historieuppfattning och för partier som i de ekonomiska krafternas fria spel ser ett väsentligt ideal blir ett ensidigt ekonomiskt betraktelsesätt naturligt" (Jonnergård, SvP 3/1962).

En viktig skillnad gentemot kommunitärerna har att göra med hur och på vilka arenor denna inre trygghet bör skapas. Centerpartiet talade om de två begreppen *samhället* – som ska skapa förutsättningar för självförverkligande – och *individen* – som ska ta "tillvara sina inneboende förutsättningar till ett rikt och meningsfullt liv" (Jonnergård, SvP 3/1962). Kommunitärerna i sin tur lägger stor vikt vid begreppet det civila samhället och de lokala gemenskaperna.

Det kan tänkas att centerpartiets insikt i dessa frågor ännu var ganska nyvaket och att man helt enkelt inte hunnit dra några slutsatser om det civila samhället. Man kan ju också tänka sig att partiets förordade medelväg mellan stat och individ inte innebar att en tredje arena var nödvändig utan att det bara gällde att hitta en balans mellan de två befintliga ytterligheterna.

Det mest troliga torde dock vara att det innehåll som kommunitärerna lägger i begreppet det civila samhället, innefattades i de resonemang om trivselsamhälle, ett mänskligare samhälle o s v som centerpartiet förde. I det gamla bondesamhället var olika lokala gemenskaper, i form av byalag och annat, helt enkelt en självklar del av vardagen. Det verkar därför rimligt, med tanke på centerrörelsens sociala sammansättning, att dessa värderingar kan ha funnits med som en naturlig del i partiets idétradition. Kanske var de så naturliga att man inte brydde sig om att argumentera för dem.

Moraliska skyldigheter – inte bara rättigheter

Kommunitärerna resonerar mycket kring moral och värderingar. Kritik riktas mot liberalismens strävan efter att ställa upp rättvisa regelverk och, som kommunitärerna ser det, nöja sig med det utan att diskutera behovet av specifika mål för samhället och för individerna (Uddhammar, 1993). Någon neutral uppfattning om "det goda livet" är inte möjlig i praktiken, hävdar kommunitärerna. (Sandel, 1982) Det är bara ett försök att fly från en moralisk diskussion och är därför en naiv inställning, dock försvarad med en sofistikerad retorik (Erixon, *ExAnte* 2/1995).

Sandel kallar detta "den liberala illusionen". Frågan är enligt honom inte *om* utan *vilka* värderingar som finns i det politiska systemet samt vem som – som ett resultat av detta – vinner respektive förlorar. Därför bör man sträva efter ett samhälle genomsyrat av en "non-stop-conversation", d v s en omfattande och ständigt pågående diskussion om vilka samhällsmoraliska värden som allmänt bör gälla (Etzioni). På så sätt kan man odla fram kooperativa dygder som till exempel altruism (Sandel, 1982).

Det finns flera exempel: "Ärlighet, rättvisa och mod [...] är genuina kvaliteter, dygder i vars ljus vi måste beskriva oss själva" (MacIntyre i Uddhammar, 1993). Dessa dygder, menar man, har svårt att blomstra i ett "värdeneutralt" samhälle (Sandel, 1982). I linje med Aristoteles resonemang om lycka hävdar kommunitärerna ansvarets betydelse och behovet av att förverkliga mål för att uppnå livskvalitet.

Det är alltså genom praktiskt handlande och aktivt utövande av dygderna som de får en mening, inte som teoretiska begrepp. Dygderna i sig är inte kollektivistiska utan individualistiska i så måtto att i vilken mån de är uppfyllda beror på utifrån vilka förutsättningar man agerar. Med andra ord är det så att "aldeles

samma handling som i en situation skulle vara frikostighet kunde i en annan vara slösaktighet och i en tredje snålhet" (MacIntyre i Uddhammar, 1993).

Hur överensstämmer då detta med centerpartiets idéer? Vid riksstämman 1962 talade Hedlund om behovet av att göra klart för de uppväxande släkterna redan vid unga år "vad man inte får göra och hur man bör handla mot varandra som ansvarsställande människor". Hur skulle man då handla? Jo, man borde till exempel tillämpa "de grundsatser som slagits fast i tio Guds bud".

I en intressant artikel i *Politisk Tidskrift* från 1957 skriver Bo Forsström om normlöshet och värdenihilism. Han skriver att den förvisso självklara och följdriktiga utvecklingen mot att ifrågasätta gamla sanningar hade "övergått till ett fullständigt förnekande av värdeomdömen". "Med en självsäker hänvisning till att 'allt är relativt' avfärdar man de flesta frågor, som inte omedelbart kan besvaras, i synnerhet gäller det moralens och den mänskliga samlevnadens problem."

Denna ovan nämnda omprövning av alla värdesystem hade, enligt Forsström, lett fram till slutsatsen att "mänskligheten fortsättningsvis både kan och måste leva utan några som helst rättesnören för sitt handlande". Detta är fel, menade Forsström, "en etik utan särskiljande normer för vad som är rätt eller orätt, gott eller ont, är otänkbar". Ett förkastande av det etiska idealet "innebär endast en skenbar lösning" eftersom "även om våra traditionella moraluppfattningar är ohållbara eller direkt felaktiga, återstår ju den möjligheten att vi med tiden kan komma fram till ett riktigtare tankesätt" (PT 3/1957-58).

Här finns flera uppenbara beröringspunkter med kommunitärerna. Till exempel i diskussionen om det orimliga och oansvariga med att plädera för värdeneutralitet eftersom det aldrig, enligt båda parterna, går att komma ifrån behovet av moraliska rättesnören för sitt handlande. Den sist citerade meningen för tankarna till Etzionis idéer om non-stop-conversation som medlet för att forma nya samhällsvärderingar som blir praktiskt tillämpbara av det skälet att de växer underifrån och inte trycks på medborgarna från en högre instans.

Centerpartiet ansåg att det var uppenbart att samhällsutvecklingen gick i otakt med människans andliga behov, men de behoven, hävdade man, "kan inte tillgodoses genom någon slags återgång till ett statiskt och stillastående samhälle" utan i ett

"samhälle som är stätt i ständig utveckling och förändring" (SvP 12/1962).

Ingen, påpekade man, kan komma ifrån eviga frågor som varifrån? och varthän? "men det är inte samhällets eller politikens roll att pådyvla någon en tro eller åsikt. Det är fråga om personlig tro och personligt avgörande" (SvP 9/1962). Med andra ord kan man tolka resonemanget som att varje enskild medborgare har en skyldighet att delta i ett önskat ständigt pågående "samhälls-moralbygge".

Detta berör även en annan av kommunitärernas bärande principer, nämligen vikten av ett ökat medborgaransvar. Människor ägnar sig, påstår de, främst åt att kräva rättigheter i olika sammanhang och har glömt bort de motsvarande skyldigheterna (Uddhammar i SvD 1993). Centerpartiet ansåg även de att "medborgarna inte bara har rättigheter i samhället utan också skyldigheter. Medborgarna kan inte endast ställa krav på samhället för att söka erhålla förmåner av skilda slag, de måste också uppfylla sina plikter mot samhället" (Lindegren, SvP 4b/1952).

De bakomliggande principerna till detta resonemang måste än en gång härledas från en mera jordnära verklighet än den politiska teorins. I det här fallet tror jag att svaret ligger i en klassisk "arbetarmoral" som även fanns inom arbetarrörelsen. Enligt den var det självklart att man skulle göra rätt för sig och de sina och i en så liten mån som möjligt ligga andra till last. Eller uttryckt på ett annat och i sammanhanget dubbelbottnat sätt; man måste så för att få skörda.

Individen i ett sammanhang

En annan av kommunitärernas huvudteser är kritiken mot liberalismens syn på individen som de hävdar är en "atomistisk" människosyn. Med det menar de att liberalerna inte tar tillräcklig hänsyn till människans behov av sin omgivning, de sociala relationerna och kulturella sammanhangen i det civila samhället för att kunna mogna som människa och utveckla sin personlighet. Det är endast i ett socialt sammanhang som vi kan förverkliga vår individualitet, och som en följd av detta bara där vi kan utveckla en genuin känsla av ansvar för det gemensamma (Uddhammar, 1993).

På frågan; är människan i grunden god? svarar kommunitärerna att liberalismen och socialkonservatismen har en statisk uppfattning – liberalerna när de hävdar att alla är i grunden goda och de

socialkonservativa när de påstår att människor är farliga och kommer att förgöra varandra om man inte "håller locket på" – som de inte delar. Människan må ha en aggressiv natur men vi kan, resonerar man, utveckla goda värderingar. Vi är inte något i första hand utan *blir* något i kontakten med andra människor. Att delta i samhällslivet är således något gott i sig eftersom det är ett socialt arrangemang i vilket människor kan utveckla goda värderingar (Etzioni).

Hur stod då centerpartiet i den här frågan? Jo, trots att utgångspunkten är individen är det, mycket riktigt, inte frågan om någon "individernas robinsonad". Man kan inte betrakta "den enskilda personligheten som en sluten krets skild från sin samhälleliga omgivning". Visst är det bra och stimulerande med möjligheter till "ökade personliga vinster genom ökade insatser av arbete, kapital och företagsamhet". Men, hävdar man, "man får inte glömma nödvändigheten av samarbete" (Jonäng, PT 8/1955).

Fortsättningsvis påpekade partiordförande Hedlund i en riksdagsdebatt mot högerledaren att "herr Hjalmarson uppträdde på det sättet att man kan fråga sig om gemenskap och samverkan betydde någonting alls för honom och om det inte rent av skulle passa bättre för honom [...] att leva som en Robinson Crusoe på en obebodd ö där man inte har någon möjlighet vare sig till samverkan eller missnöje med andra" (Jonnergård, 1985).

Om man ser till idéerna om trivselsamhälle och den inre miljön hävdas det konsekvent att individen måste sättas in i ett större sammanhang. Här verkar det finnas ett embryo till de 70-talets centeridéer om lokalsamhället som jag dock inte har för avsikt att gå in närmare på här.

En tredje väg

Ett hett ämne kring den här tiden var diskussionerna om huruvida centerpartiet var idélöst eller ej eftersom man saknade klassisk ideologi. Man kan dela in partiets motargument på två sätt.

Dels talade man ofta och mycket om att de klassiska ideologierna liberalism, socialism och konservatism som renodlade ideologier inte kunnat omsättas i verklig politik. När de andra partierna försökte göra detta hamnade man, hävdade partiet, ideligen snett. "Sådana ideologiska övningar är som lek med pappersdrakar. De dansar fram i vindarna ett slag så att pojkarna förlorar kontakten

med det verkliga underlaget. Sedan ramlar de ner och sedan är det inte mer" (Jonnergård, SvP 8/1955).

Att försöka hålla liv i dessa var ett bedrägeri mot väljarna, sade man, och hindrade en framåtsyftande idédebatt som måste föras med utgångspunkt i den faktiska verkligheten. "De renodlade ismerna har lidit sitt politiska skeppsbrott", påstod man, och en "debatt på grundvalen av vrakspillrorna är av föga intresse" (Jonnergård, PT 6/1955). Man menade att centerpartiet stod för denna verklighetsanknytning vilket dock bara delvis sades bero på att deras ideologiska ursprung låg närmare nutiden än de andras. Här kan man alltså, åtminstone enligt partiets egen retorik, återigen tala om en värderingsbas "med bägge fötterna på jorden".

Att andra partier hävdade att centerpartiet saknade en ideologi kan till viss del förklaras med den så tydligt uttalade strävan efter att åstakomma politiska resultat som partiet hade. För att få till stånd dessa resultat bedömdes det som nödvändigt med kraftsamlingar över partigränserna. En sådan samling kräver dock i sin tur att man tonar ner de ideologiska motsättningarna. Med stöd av detta kan man hävda att den centerpartistiska "samarbetsideologin" påverkade partiets trovärdighet i frågan om ideologisk bas eller ej (Jonnergård, 1985).

I den ovan anförda kritiken mot de klassiska ideologierna finns inga direkta paralleller till kommunitarismen. Den andra typen av motargumentation är mer intressant i det hänseendet. Partiet distanserade sig nämligen både åt höger och vänster på ett sätt som liknar kommunitärernas. "Centerpartiets idélinje är en syntes av liberalismens frihetskrav och socialismens trygghetslängtan – alltså en centerlinje" (Jonäng, PT 8/1955)

Etzioni talar på samma sätt om att samhället har två behov som måste balanseras; social ordning/trygghet och individens frihet/rättigheter. Han kritiserar utvecklingen i USA efter femtiotalet där liberaliseringen, enligt honom, har spolat bort trygghetsaspekten. Vidare diskuterar han olika samhällsstrukturer. Om man förenklat säger att socialismen står för staten och liberalismen står för marknaden, eftersträvar kommunitärerna enligt Etzioni en tredje dimension – det tidigare nämnda civila samhället.

Dessa idéer om en balanserad väg i förhållandet frihet/trygghet och även andra områden som exempelvis kollektivism/individualism för tankarna till Aristoteles idéer om att eftersträva medelvägen mellan två extremer. "Modet ligger mellan dumdriftigheten och

lättskrämdheten, rättvisan mellan att göra orätt och lida orätt, frikostigheten mellan slösaktigheten och snålheten" (MacIntyre i Uddhammar, 1993). Så är ju också Aristoteles en stor inspirationskälla för kommuniterarna, och utan att dra några långtgående slutsatser kan man konstatera att detta tänkande medvetet eller omedvetet varit centralt även i centerpartiets idétradition.

Tydlig självständighetsprincip

Centerpartiets kraftfulla protest mot ATP och deras utträde ur regeringen var, hävdar jag, baserat på principer eller om man så vill ideologiska övertygelser. Den frihetliga delen av argumentationen var central och skulle kunna sammanfattas så här:

Centerlinjen konsekvent – de andra borgerliga svek

Folkpartiet hade, menade man, helt övergett sina liberala principer och högern gick i storföretagens intressen som enligt centerpartiet ofta föll in i socialistiska tankesätt. Alla andra partier bedömdes ha intagit en vänsterposition eftersom de, hävdade centerpartiet, förespråkade en kollektivets dirigism över individen. Trots detta hävdade man att man stod för en centerlinje. Dock inte i förhållande till de andra partierna utan i förhållande till principerna frihet och trygghet. Om detta stämmer skulle det innebära att en väsentlig förskjutning åt vänster vad gäller det svenska partiväsendet i stort ägde rum under den här perioden. Kanske kan det vara en förklaring till den relativa samstämmighet kring välfärdsstatens uppbyggnad som bland annat Uddhammar (1993b) pekat på.

Individens frihet kräver småskalighet

Den traditionella individualismen i form av ekonomisk liberalism slog, enligt centerpartisterna, över i sin motsats – individen fick då mindre reell autonomi. Om statens makt minskades bara till förmån för ett fåtal storföretagare hade individualismen inget vunnit. Därför krävs småskalighet och decentralisering för att så många människor som möjligt ska få maximal personlig handlingsfrihet.

Liberala verktyg – jordnära frihetsådra

Många av de politiska recept som partiet förespråkade – till exempel privat företagande, valfrihet och begränsad offentlig sektor – är

klassiskt liberala. Centerpartiet såg dock inte sig självt som ett liberalt parti. Visst hade man anammat vissa användbara delar av liberalismen men eftersom ordet, som man sade, hade förlorat sin betydelse fann man det för gott att avsvära sig släktskapet (Brandesten, PT 11/1955-56).

Ursprunget till partiets tydliga frihets- eller självständighetsprincip tror jag står att finna i dess historiska bakgrund. Det är rimligt att en lång svensk tradition av fria och självständiga bönder, som bland annat tog sig uttryck i bondeupproret 1621, slog rot på landsbygden och genomsyrade den framväxande bonderörelsen i seklets början. Det skulle i så fall innebära att den frihetliga ådran vuxit upp på bred front underifrån och i jämförelse med den stadscentrerade liberalismen varit djupare rotad vilket skulle kunna förklara de olika positioneringarna i ATP-striden.

I den andra delen har jag kommit fram till följande:

Lycka är mer än pengar och rättigheter

Det som fick centerpartiet att redan i början av 60-talet lägga fram en motion om miljöpolitik var en övertygelse om att de strävanden som fanns för att öka den materiella välfärden i Sverige blivit *alltför* dominerande. Det staten skulle göra var, menade man, att sörja för en ekonomiskt grundtrygghet. Ett i vidare mening tryggt samhälle präglad av omtänksamhet var dock minst lika viktigt men det varken kunde eller borde politiken besluta om.

Individen måste ges utrymme för strävan efter att utveckla sina inneboende förutsättningar till självförverkligande. Dock inte i ett värdeneutralt samhälle utan i en omgivning med en insikt om ett gemensamt ansvar för samhället baserat på en uppfattning i frågor som varifrån? och varthän? I detta ligger alltså betonandet av andliga värden, som bland annat tog sig uttryck i kritik mot de framväxande betongförorterernas, som man ansåg, otrygga miljöer. Det formulerades också som att medborgarna måste inse att det förutom rättigheter, som både partierna till höger och till vänster ansågs ha fastnat vid, finns skyldigheter kopplade till medborgarskapet.

Kopplingen till de komunitära principerna jag lyft fram är tydlig. För att uppnå livskvalitet krävs ansvarstagande för sig själv men också för andra. För att skapa ett tryggt samhälle måste man släppa fram lokala gemenskaper där samhällsvärderingar formas genom en öppen och utvecklande dialog.

Gemenskap – en tredje väg

Centerindividualismen är nu fastlagd, men det fanns ytterligare en dimension. Individens omgivning, gemenskaperna hon ingår i, är central och kan inte bortses ifrån i det här sammanhanget. Partiet distanserade sig mot högern som, hävdade man, såg på individen som en sluten krets skild från omgivningen. Likheten är här påfallande med den kommunitära kritiken mot liberalismen där man vänder sig mot vad man kallar en atomistisk människosyn.

Är då inte detta inkonsekvent kan man tänka. Att centerpartiet dels hävdar att högern var kollektivistiska men samtidigt att de var alltför atomistiska. Kanske, men försvaret skulle nog bestå i att hänvisa till behovet av småskalighet för att människor skall kunna uppleva en reell handlingsfrihet.

En ekonomisk laissez-faire-politik skulle alltså bara leda till en annan form av maktkoncentration och centralisering, därav kritiken. Centerlinjen sades vara en slags medelväg mellan de två principerna frihet och trygghet. Kommunitärerna talar också de om behovet att balansera dessa två behov, något som de vill göra i det civila samhället. Det begreppet fanns inte vid tiden för ATP-striden men min uppfattning är att centerpartiet och kommunitärerna talar ungefär samma språk i den här frågan om än med skilda dialekter.

Ryggradsideologi

Någon omfattande ideologisk motivering av de partiprinciper som här framträtt kan man inte tala om, i alla fall inte i traditionell mening. Partiet ville nå politiska resultat och var närmast irriterad på de som, hävdade man, ägnade sig åt att slå varandra i huvudet med etiketter i stället för att med utgångspunkt i verkligheten föra en framåtsyftande debatt. Man gjorde en poäng av att vara de första som var beredda att lägga de ideologiska käpphästarna åt sidan för att nå uppgörelser.

Det är alltså inte så märkvärdigt att partiet fick utstå mycket kritik för idélöshet. Det är dock övermaga att påstå att den kritiken var helt rättvis. Om partiet uteslutande skulle ha varit ett intresseparti utan någon egentlig idégrund blir det mycket svårt att förklara det på principiella grunder självvalda utträdet ur maktens innersta korridorer där, om man fortsatt samregera, skulle kunnat driva igenom många viktiga intressefrågor.

Referenser

Litteratur

Hadenius, Stig, Molin, Björn och Wieslander, Hans. (1993) *Sverige efter 1900 - En modern politisk historia*. Bonnier Alba AB.

Jonasson, Gustaf (1981) *I väntan på uppbrott?-bondeförbundet/centerpartiet i regeringskoalitionens slutskede 1956-1957*. Acta Universitatis Upsaliensis.

Jonnergård, Gustaf. (1985) *Med Gunnar Hedlund i Politiken*. LT:s förlag.

Jonnergård, Gustaf. (1985b) *Så blev det centerpartiet: bondeförbunds- och centeridéerna från fyrtiotalet fram till 1960*. LT:s förlag.

Larsson, Hans-Albin. (1980) *Partireformationen: från bondeförbund till centerparti*. Liber Läromedel/Gleerup.

Lewin, Leif. (1992) *Ideologi och strategi*. C.E. Fritzes AB. 4 upplagan.

Molin, Björn. (1965) *Tjänstepensionsfrågan - en studie i svensk partipolitik*. Akademiska förlaget.

Sandel, Michael J. (1982) *Liberalism and the limits of justice*. Cambridge University Press.

Uddhammar, Emil (red.) (1993) *Gemenskaparna*. Timbro.

Uddhammar, Emil. (1993b) *Partierna och den stora staten*. City University Press.

Otryckta källor

Amitai Etzioni, anteckningar från föredrag i Stockholm, 95-10-19.

Artiklar

Brandesten, Olof: "Är idépolitiken på avskrivning?(del 2)", *Politisk Tidskrift*, nr 11, 1955-1956.

Erixon, Dick: "Kommunitär moral modern medicin", *ExAnte*, nr 2, 1995.

Etzioni, Amitai: "Från stat till samhälle", *Moderna Tider*, nr 4, 1995.

Forsström, Bo: "Normlöshet och värdenihilism", *PT*, nr 3, 1957-58.

Jonnergård, Gustaf: "Politiskt sommarlov", *PT*, nr 6, 1955.

: "Lek med pappersdrakar", ledare i *Svensk Politik*, nr 8, 1955.

: "Oppositionens frivillighet är en falsk varubeteckning", *SvP*, nr 5, 1957.

: "Pensioner och principer", *PT*, nr 7, 1957-58.

: "Frihet eller tvång", ledare i *SvP*, nr 8, 1957.

: "Bestäm själv din pension!", ledare i *SvP*, nr 9, 1957.

: "Centerideologien och andra ideologier", *PT*, december, 1959.

: "Farväl till Marx", ledare i *SvP*, nr 1, 1960.

: "Människa och miljö", ledare i *SvP*, Nr 3, 1962.

: "Trivselsamhälle - miljöpolitikens mål", *SvP*, Nr 9, 1962.

: "Debatten om välfärden", *PT*, september, 1962.

Jonsson, Olof: "Ungdomen inför valet", *SvP*, nr. 9, 1960.

Jonäng, Bernt-Olof: "Program, propaganda och personligheter", *PT*, nr 8, 1955.

Lindgren, Karl: "Borgerligt och socialism", ledare i *SvP*, nr3, 1952.

: "Vad är bondeförbundet - och vad vill det?", ledare i *SvP*, Nr 4b, 1952.

Magnusson, Fritz: "Centerpolitiken", ledare i *PT*, nr 3, 1957-58.

: "Självständighet eller blockbildning", ledare i *PT*, oktober, 1959.

: "Småföretagsamhet - varför?", *PT*, mars, 1960.

: "Socialism och samhällssolidaritet", ledare i *PT*, november, 1960.

: "Budgeten - enskilt eller kollektivt ägande", *PT*, februari, 1962.

Söder, Gunnar: "Barnfamiljerna och tilläggspensionen", led i *PT* nr 1, 1957-58.

: "Idéströmningar i pensionsfrågan", *PT*, nr 3, 1957-58.

: "Standardbeständig grundtrygghet", ledare i *PT*, mars, 1959.

Uddhammar, Emil: "Efterlyses: ett nytt medborgaransvar", *Svenska Dagbladet* 93-09-14.

Artiklar utan namngiven författare

"Frihet, trygghet, rättvisa – ledande paroller för centerpartiet", Gunnar Hedlunds tal på centerstämman 1960, ref. i *Svensk Politik*, nr 7, 1960.

"Politikens tredje dimension", Gunnar Hedlunds tal på centerstämman 1962, ref. i *SvP*, nr 7, 1962.

"Riksdagsnej till centerns motion om miljöpolitiken", *SvP*, nr 12, 1962.

"Trivselsamhälle – miljöpolitikens mål", *SvP*, nr 9, 1962.

"Trygghet, rättvisa och frihet – vill centerpartiet i pensionsfrågan", sammandrag från Gunnar Hedlunds huvudanförande vid pensionsdebatten i riksdagens andra kammare den 23 april 1958, *SvP*, nr 5, 1958.

Offentliga Utredningar

SOU 1993:16. *Nya villkor för ekonomi och politik.*